

Tadeusz Wasilewski

Synowie Giedymina w. ks. Litwy a następstwo tronu po nim

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia 45, 183-196

1990

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tadeusz WASILEWSKI
(Warszawa)

Synowie Giedymina w. ks. Litwy a następstwo tronu po nim¹

Les fils de Giedymin, grand-duc de Litaunie et la succession du trône

W 1962 r. został po raz pierwszy wydany tzw. *Skrócony zwód latopisarSKI 1493 r.*, zachowany w trzech rękopisach: 1) Pogodinskim nr 1409 ze schyłku XVI w., 2) Pogodinskim nr 2036 z pierwszej połowy XVI w. i 3) Bielajewą nr 1512 z pierwszej połowy XVII w. Obok kilku cennych, dotąd nie znanych, wzmianek o dziejach dynastii Giedymina i Litwy zwraca przede wszystkim uwagę obszerny przekaz pod r. 6849 (= rok marcowy 1341/42) o śmierci Giedymina i następstwie po nim. Zamieszczamy ten przekaz w polskim przekładzie:

¹ Jest to kolejny przyczynek do dziejów dynastii Giedymina. Zastosowano następujące skróty wydawnictw źródłowych:

LEKU — *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch* (wyd. F. G. Bunge).

Nowg. I Let. wyd. Nasonow — *Nowgorodskaja pierwaja letopis' starszego i mladszego izwodow*, izd. A. N. Nasonow, Moskwa-Leningrad 1950.

Pskow. let. — *Pskowskije letopisi*, izd. A. N. Nasonow, wyp. 1, Moskwa-Leningrad 1941, wyp. 2, Moskwa-Leningrad 1955.

PSRL — *Polnoje Sobranije Russkich Letopisiej: Letopis' Nikonowski* — t. XII, Sankt-Pietierburg 1897, *Letopisnyj sbornik, imienujemyj Patriarsieju ili Nikonowskiju letopis'ju*, t. XVII Sankt-Pietierburg 1907, *Zapadnorusskija letopisi*. Mosk. let. swod — t. XXV Moskwa-Leningrad 1949, *Moskowskij letopisnyj swod konca XV w., Sokraszcz. let. swodu* — t. XXVII Moskwa-Leningrad 1949, *Sokraszczionnyje letopisnyje swody konca XV wieka* — t. XXXV, Moskwa 1980, *Letopisi bielorusko-litowskije*.

SRPr II — *Scriptores rerum Prussicarum*, t. II, Leipzig 1865.

Troic. let. — M. A. Prisielkow, *Troickaja letopis'*. Rekonstrukcja teksta, Moskwa-Leningrad 1950.

„W roku (6)849. Przyszło ku Możajskowi wojsko litewskie, miasto spalili, a grodu nie wzięli. Teżże zimy zmarł książ wielki litewski Giedymin. I zasiadł po nim na wielkim księstwie jego syn (naj)starszy Narymunt. I prowadził wojnę z obcym ludem i dostał się w ręce cudzoziemców (w tekście „inoplemnik”), a w tym czasie przebywał w (Złotej) Ordzie wielki książ Iwan Danilowicz (Kalita T.W.), który wykupił Narymunta („vzja Narimanta v kunach”) i wypuścił go do jego dziedzictwa (wotčina”), wielkiego księstwa (litewskiego) i (Narymunt) ochrzcił się, a z tego powodu jego bracia niedali mu wielkiego księstwa, jego dziedzictwa. I zasiadł po nim na wielkim księstwie brat jego młodszy („menši”) Olgierd”.²

Przytoczony tekst był dotąd znany z tzw. Latopisu Rostowskiego w rękopisie Petra Dubrowskiego powstałym u schyłku XVI w., zawierającym głównie tekst Nowogrodzkiego IV Latopisu. Warianty, głównie dodatki, do tekstu tego latopisu zostały wydane w r. 1925 w IV tomie *Pełnego zbioru latopisów ruskich*. Nie wzbudziły po opublikowaniu zainteresowania badaczy polskich, gdyż w rękopisie Dubrowskiego przekaz o śmierci Giedymina i losach Narymunta został połączony z tekstem później powstałym, już XVI-wiecznym, pochodzącym z publicystyki twersko-moskiewskiej, przedstawiającej w tendencyjny i dowolny sposób dzieje Litwy i pochodzenie Giedymina.³

Po opublikowaniu tekstu, powstałego przed r. 1493, a więc o ponad sto lat wcześniej, który ma postać bardziej archaiczną pod względem językowym, przekaz ten zwraca uwagę badaczy. Wyrażenie „vzja Narimanta v kunech” zostało w rękopisie Dubrowskiego zastąpione bardziej zrozumiałym dla czytelnika ze schyłku XVI w. „otkupil’ u Totar”. Wystąpienie tego przekazu w *Skróconym zwodzie latopisarskim 1493 r.* wskazuje na jego pochodzenie z zaginionego oryginału („protografu”) zwodu metropolity Cypriana z r. 1408. Według badań Ja. S. Lur’je, redaktor prototypu tzw. skróconych zwodów 1493 i 1495 r. uzupełniał tekst swej podstawowej redakcji 1448 r. tekstem zaginionego obecnie protografu 1408 r.⁴ Wypis ten jest jednak skrócony i wobec tego zniekształcony, a tekstu pełniejszego tego przekazu o następstwie po Giedyminie nie zachował nawet Latopis Symeonowski, będący podstawą rekonstrukcji Priselkowa⁵, ani tym bardziej XV–XVI-wieczne latopisarstwo moskiewskie.⁶

² *Sokraszcz. let. swodu*, PSRL t. XXVII, s. 239.

³ Na zależność powyższą wskazuje zbieżność dalszego tekstu rękopisu Dubrowskiego ze schyłku XVI w. wyd. PSRL IV, Leningrad 1925, s. 480 z tekstem Posłania Spiridona — Sawwy, wyd. R.P. Dmitriewa, *Skazanije o kniaz’jach wladimirskich*, Moskwa-Leningrad 1955, s. 168.

⁴ Ja. S. Lur’je: *Obszczeruskije letopisi XIV–XV ww.* Leningrad 1976, s. 21 n.

⁵ *Troic. let.* s. 365.

⁶ *Zob. Mosk. let. swod.* PSRL XXV, s. 173 oraz *Letopis’ po Woskriesieńskomu spisku*, izd. Ja. I. Bieriednikow i A.F. Byczkow, Sankt-Pietierburg 1856.

Przekaz skróconego zwodu 1493 r. mimo pewnych zniekształceń wychodzi obronną ręką z konfrontacji z latopisami ruskimi i kronikami litewskim, a nawet ze źródłami aktowymi i sfragistycznymi. Główny błąd w przedstawieniu chronologii wydarzeń, przeniesienie daty śmierci Giedymina na okres panowania w Moskwie Iwana Daniłowicza Kality wyjaśnić można przetrzymywaniem w Moskwie Narymunta w momencie śmierci Giedymina zimą 1341/1342 r. W skróconym zwodzie 1493 r. Narymunt wystąpił jako „syn bolsze” (poprawnie „bolszyj”) Giedymina i dziedzic jego tronu monarszego.⁷ Był zatem jego najstarszym synem. Tak też zrozumiał powyższy przekaz redaktor rękopisu Dubrowskiego zwanego *Latopisem Rostowskim*, gdyż stwierdził, że Narymunt to „syn... pierwszy Giedymina”.⁸

Uwaga o Narymuncie jako najstarszym synie Giedymina znajduje swe potwierdzenie w dawnym latopisarstwie ruskim począwszy co najmniej od zaginionego ogólnoruskiego zwodu metropolity Cypriana z 1408 r. Umieścił on Narymunta na czele wykazu synów Giedymina, a jednocześnie zawierał pochlebną charakterystyką Olgierda. Znajdujemy ten wykaz bądź przy przekazie o śmierci Giedymina w 1341/42 r., jak w Moskiewskim zwodzie latopisarzkim ze schyłku XV w. i *Latopisie Nikonowskim*,⁹ bądź pod rokiem śmierci Olgierda (1377).¹⁰ Według tych wykazów synami Giedymina byli wymienieni kolejno: Narymunt, Olgierd, Jawnuta, Kiejstut, Koriad, Lubart i Montiwid (Montovit). Taką kolejność starszeństwa Giedyminowiczów podawał metropolitalny zwód 1408 r., od którego zależne są wszystkie powyższe przekazy. Istniał jednak inny, naszym zdaniem, wiarygodniejszy od wymienionego, wykaz Giedyminowiczów w latopisarstwie twerskim, powstały przed 1408 r. Unikalny przekaz tego wykazu, zaczerpnięty z latopisarstwa twerskiego, przekazał Twerianin Spiridon — Sawwa w początkach XVI w. w swym *Posłaniu*. Wymienił on Giedyminowiczów w następującej kolejności, pogardliwie zdrabiając ich imiona, zgo lnie z manierą właściwą moskiewskiej publicystyce politycznej: Narimantik, Ewnutik, Olgierdik, Skirgalnik, Kestutik, Kornadik, Montowik.¹¹

⁷ Sokraszcz. *let. swodu*, PSRL XXVII, s. 239.

⁸ *Nowgorodzki IV Latopis*, PSRL IV, s. 480.

⁹ *Mosk. let. swod*, PSRL XXV, s. 173, *Latopis Nikonowski*, PSRL X, s. 112.

¹⁰ *Troic. let.*, s. 402, *Latopis Nikanorowski*, PSRL XXVII, s. 70, *Sokraszcz. let. swodu*, *ibid.*, s. 238 i 330 („... Ljubort', Monevid”), *Wołyńskaja kratkaja letopis'*, PSRL XXXV, s. 120 („... Ljubort', Mantovit.”).

¹¹ Spiridon — Sawwa, *Posłanije*, wyd. R. P. Dmitrijewa, *Skazanie o kniaz'jach wladimirskich*, Moskwa-Leningrad 1955, s. 166, por. s. 201 — analogiczne wyliczenie w „Rodoslowije litowskich kniaziej” następujące za „Powiest'ju naczinajuszczejsia s razdielenija wsielennoj Awgustom”.

Dla uzgodnienia podanego wykazu z dalszym tekstem *Posłania* do wykazu tradycyjnego został dorzucony Skirgiełło, a usunięty, dla zachowania tradycyjnej liczby siedmiu synów, Lubart. Wykaz ten wymienił Jawnutę przed Olgierdem, chociaż nie znajdujemy dla tej kolejności uzasadnienia w tekście *Posłania*. Najwidoczniej taką kolejność Giedyminowiczów znalazł Spiridon — Sawwa w swym podstawowym źródle, zaginionym latopisie twerskim.

Weryfikację kolejności wymienienia synów Giedymina w źródłach ruskich, przekazujących wykazy Giedyminowiczów, przeprowadzić możemy na podstawie źródeł narracyjnych, głównie latopisów.

Najstarszy Giedyminowicz, Narymunt, już w październiku 1333 r. jako chrześcijanin o imieniu Hleb („narieczennyj w' krieszczenii Gleb”), syn wielkiego księcia litewskiego Giedymina, pokłonił się świętej Sofii w Nowogrodzie Wielkim i złożył Republice przysięgę wierności („i celowa kriest’), uzyskawszy w zamian jako ojcowiznę i dziedzinę dla siebie i swych dzieci prigorody: Ladogę, Orechowyj, Korelskyj oraz ziemię korelską, a także połowę Koporja.¹² W trzy lata później, w r. 1338, nie tylko przebywał na Litwie mimo najazdów Niemców inflanckich na ziemię Republiki Nowogrodzkiej, lecz wezwał do siebie także swego syna, Aleksandra, przebywającego dotąd w Orechowym (prigorodie), a pozostawił w Republice tylko swych namiestników.¹³ Miał więc Narymunt w 1338 r. dorosłego syna, urodził się więc bez wątplenia jeszcze w XIII w., przed 1301 r., co pośrednio potwierdza jego starszeństwo w stosunku do pozostałych synów Giedymina, jego młodszych braci.

Przyczyną opuszczenia swych nowogrodzkich posiadłości, a nawet odwołanie z nich w r. 1338 syna było nadanie przez Giedymina Narymuntowi księstwa połockiego, opróżnionego po śmierci Woina Butiwidowicza (Putuwerowicza), Giedyminowego brata, mimo że Woin pozostawił syna, kniazia Ljubka. Zawarta w latach 30. XIV w. umowa handlowa między Połockiem i Rygą została uwierzytelniona pieczęciami biskupa połockiego Grzegorza i księcia (połockiego) Hleba czyli Narymunta.¹⁴ Na tej pieczęci Hleba—Narymunta występuje prymitywne wyobrażenie jeźdźca na koniu — pierwowzór późniejszej Pogoni.¹⁵ Wyobrażenie jeźdźca wskazuje na używanie

¹² *Nowg. I Let.*, wyd. Nasonow, s. 345–346 oraz w skrócie w *Latopisie Nikanorowskim*, PSRL XXVII, s. 67, i *Mosk. let. swod*, PSRL XXV, s. 171.

¹³ *Nowg. I Let.*, wys. Nasonow, s. 349.

¹⁴ *Rusko-liwonskie akty*, izd. K.E. Napierskij, Sankt-Peterburg 1868, nr 30, por. L.K. Goetz: *Deutsch-Russische Handelsverträge des Mittelalters*, 1916, s. 336–338.

¹⁵ *Rusko-liwonskie akty* — K.E. Napierskij identyfikował jeźdźca ze św. Jerzym, a N.P. Lichaczow: *Materialy po istorii wizantijskoj i russkoj sfragistiki*, wyp. 1, Leningrad

tego znaku także przez Giedymina, skoro wystąpił jeszcze za jego życia na pieczęci jego najstarszego syna.

Wielki książę smoleński, Iwan Aleksandrowicz, zawierając około r. 1340 układ z Rygą, wspominał w nim o innym, wcześniejszym układzie litewsko-ryjskim, zawartym przez swego „starszego brata” Giedymina i jego synów Hleba i Olgierda.¹⁶ Tekst tego układu zachował się.¹⁷ Według niego, uczestniczyli w nim poza Giedyminem bezimienni książęta Połocka i Witebska. Imiona ich przytoczył, uzupełniając i wyjaśniając tekst układu w swoim dokumencie dopiero wielki książę smoleński Iwan Aleksandrowicz. Wymieniony przez niego Olgierd — to bezimienny książę witebski z tekstu traktatu, wobec czego bezimiennego księcia połockiego identyfikujemy z Hlebem — Narymuntem. Traktat nie mógł wobec tego powstać później niż w 1338 r., gdyż w tym roku Hleb — Narymunt, jak wykazemy dalej, został przez Tatarów wzięty do niewoli i w konsekwencji tego Giedymin odebrał mu Połock.

W tzw. „Testamencie Giedymina”, raczej ustnym niż pisany, powstałym zapewne u schyłku 1341 r., przed samym zgonem Giedymina, wyznaczając synom dzielnice, oddał Narymuntowi zamiast, jak należało oczekiwać, Połocka mniej znaczący Pińsk, położony w głębi państwa litewskiego.¹⁸ Przyczyny tego niespodziewanego usunięcia najstarszego syna z Połocka wyjaśnia cytowany na wstępie przekaz *Skróconego zwodu latopisarckiego 1493 r.*, według którego Hleb — Narymunt znalazł się w niewoli tatarskiej jeszcze za życia Iwana Kality. Iwan Daniłowicz Kalita udał się w r. 1338 do Ordy i wybuchła wojna litewsko-tatarska. Obie te informacje zostały wpisane do *Latopisu Nikonowskiego* obok siebie¹⁹, co wskazuje na zachodzący między nimi związek przyczynowy. W czasie tej wojny Hleb — Narymunt został tatarskim jeńcem, wykupionym następnie przez przebywającego w Ordzie wielkiego księcia moskiewskiego.²⁰ Stwierdzamy zatem, że obie te relacje: *Latopisu Nikonowskiego* i *Skróconego zwodu la-*

1928, s. 37–38 z prototypem Pogoni, por. także A.L. Choroszkiewicz: *Pieczęci połockich gramot XIV–XV ww.*, *Wspomogatielnyje Istoriceskije Discypliny*, IV, 1970, s. 132–133.

¹⁶ LEKU II, nr 768, *Smolenskije gramoty XIII–XIV wiekow*, przygotowali k pieczęci T.A. Sumnikowa i W.W. Lopatin, Moskwa 1963, s. 69–72.

¹⁷ LEKU VI, nr 3081, s. 508.

¹⁸ Tzw. „Testament Giedymina” zapewne uaktualniony wprowadzeniem niektórych późniejszych zmian, które zaszły już po śmierci testatora, przekazała najstarsza zachowana kronika litewska, powstała według J. Jakubowskiego (*Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed unią lubelską*, Warszawa 1912, s. 18–21) w roku 1398.

¹⁹ *Latopis Nikonowski*, PSRL X, s. 208.

²⁰ Sokraszcz. let. swodu, PSRL XXVII, s. 239.

łopisarskiego 1493 r. uzupełniają się wzajemnie, streszczając w odmienny sposób wspólne obszerniejsze źródło — metropolitalny zwód 1408 r.

Po schwytaniu przez Ordę Narymunta jego władztwo połockie przeszło zapewne w bezpośrednie posiadanie Wilna, a rodzina Narymunta objęła w jego imieniu księstwo pińskie, potwierdzone następnie Narymuntowi tzw. „Testamentem Giedymina”. Być może już wówczas pieczę nad Połockiem i obronę wschodnich granic państwa przed Moskwą przejął po Narymuncie Olgierd. Świadczy o tym najazd Olgierda na moskiewski Możajsk²¹, przeprowadzony jeszcze za życia Giedymina, 1 października 1341 r.

Z przekazu *Skróconego zводу latopisarskiego 1493 r.* dowiadujemy się, że Narymunt powrócił na Litwę z niewoli tatarskiej dopiero po śmierci Giedymina, a więc najwcześniej w 1342 r. Iwan Kalita, a następnie jego syn i następca na tronie Symeon Iwanowicz, zwany Dumnym („Gordyj”) zatrzymali go zatem jako zakładnika w Moskwie. Kronikarz ruski, być może autor zводу 1408 r. z otoczenia metropolity Cypriana, uważał, że wówczas dopiero w Moskwie Narymunt ochrzcił się i z tej przyczyny bracia nie oddali mu, powracającemu na Litwę, należnego tronu, lecz zasiadł na nim Olgierd.²² Przedstawiając w taki sposób problem następstwa po Giedyminie, kronikarz ten pominął panowanie Jawnuty, a dokładniej przedstawił ten okres jako dobę panowania Narymunta, którego bezpośrednim następcą był Olgierd. Uważamy, że ukazany sposób przedstawienia następstwa po Giedyminie znalazł również swe odzwierciedlenie w wykazie synów Giedymina, zamieszczonym niegdyś przez tegoż kronikarza w metropolitalnym zwodzie 1408 r. Olgierd zajmuje w nim jako następca Narymunta drugie miejsce, a Jawnuta spadł na trzecią pozycję. W ten sposób Olgierd w kolejności starszeństwa niejako „przeskoczył” Jawnutę, którego jeszcze źródła twerskie niezależne od zводу 1408 r. wymieniały na drugim miejscu.

Z dorobku latopisarstwa moskiewskiego ocalała inna zapiska przekazana w wypisach Karamzina, pochodząca zapewne z cerkiewno-dworskiego latopisu Iwana Kality i jego synów o przeprowadzonym przez księcia Symeona w dniu 23 września 1345 r. chrzcie księcia litewskiego Jawnuty „wspólnie z jego drużyną Litwą”.²³

Zupełnie odmiennie, a co ważniejsze, całkowicie niezależnie od metropolitalnego zводу 1408 r. i latopisów od niego zależnych przedstawiło litewskie wydarzenia lat 40. XIV w. latopisarstwo nowogrodzkie:

²¹ Troic. let., s. 365 pod 6849 (na podstawie wypisów Karamzina).

²² Sokraszcz. let. swodu, PSRL XXVII, s. 239.

²³ Troic. let., s. 367 (na podstawie wypisów Karamzina).

„Tego roku (6859 = 1345) powstał na Litwie wielki zamęt: Olgierd z bratem Kiejstutem zajął gród Wilno, a wielki książę Jawnuta przedostał się przez wal („stiena”) i uciekł do Smoleńska, a Narymunt uciekł do Ordy do cesarza [chana—T.W.]. Przybył książę Jawnuta do Smoleńska i po krótkim tam pobycie udał się do wielkiego księcia Symeona do Moskwy i tu ochrzcił go książę Symeon w imię Ojca i Syna i świętego Ducha i nadano mu imię Joan”.²⁴

Bliską przytoczonej relację odnajdujemy w znacznie późniejszym kronikarstwie litewskim. Opowieść o ucieczce Jawnuty, powtórzona przynajmniej częściowo za swym nowogrodzkim źródłem, obrosła w swej wersji litewskiej legendarnymi szczegółami. Dostrzegamy w nich wyraźną tendencję do wyolbrzymienia roli Kiejstuta, który miał zająć Wilno i zdobyć tron wielkoksiążęcy dla swego najstarszego brata, podczas gdy przekaz nowogrodzki podkreśla pomocniczą tylko rolę Kiejstuta. Do legendy należy również opowieść o Jawnucie błakającym się bez butów na mrozie pod Wilnem i następnie uwięzionym.²⁵ Kronikarz litewski pominął fakt udanej ucieczki i pobytu w Moskwie Jawnuty, twierdząc że wypuścił go wielkodusznie Kiejstut władający wówczas Wilnem. Opisane poprawki są zatem wynikiem działalności pisarskiej historyków z kręgu Witolda Kiejstutowicza.

Na ich poważny wkład do najstarszej historiografii litewskiej wskazuje również tzw. *Skarga* lub *Memorial Witolda*, przekazująca tę samą opowieść o zdobyciu przez Kiejstuta Wilna i o jego wspaniałomyślnym postępku w stosunku do starszego Olgierda.²⁶

W *Skardze* swej nazwał Witold stryja swego Olgierda „najstarszym bratem” Kiejstuta w momencie strącenia z tronu w 1345 r. Jawnuty.²⁷ Ostatnio Jerzy Ochmański zwrócił uwagę na znaczenie imienia Jawnuta oznaczającego „najmłodszego” z litewskiego „jaunutis”.²⁸ Na tej podstawie już Teodor Narbutt, a za nim historycy litewscy twierdzą, że Jawnuta był najmłodszym synem Olgierda z jego ostatniej rzekomej małżonki noszącej imię Jewny.²⁹ Imię Jawnuta należy przełożyć na „młody”, a nie „najmłodszy”, co jednak także wskazuje, że był młodszym synem Giedymina,

²⁴ Nowg. I Let., wyd. Nasonow, s. 258.

²⁵ PRSL XXXV, s. 61 (rkps supraślski), s. 85 (rkps Tow. Archeologicz.), s. 110-111 (rkps akademicki), s. 132-133 (rkps Bibl. Krasińskich), s. 154 (rkps Bibl. Raczyńskich), s. 181 (rkps olszewski obecnie w Bibliotece Narodowej), s. 202 (rkps rumjancewski) s. 223 (rkps jewreinowski).

²⁶ SRPr II, s. 712.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ We wspólnej książce: J. Krzyżaniakowa, J. Ochmański: *Władysław II Jagiello*, Wrocław 1990, s. 31.

²⁹ T. Narbutt: *Dzieje narodu litewskiego*, t. IV, Wilno 1838, s. 626 (urodzenie Jawnuty w 1306 r. z trzeciej żony Ewy).

bez wątplenia z jego pierwszej żony, jak zaznaczył Jerzy Ochmański.³⁰ Zabrakło jednak stwierdzenia, że wobec tego Olgierd jako najstarszy według *Skargi Witolda* urodził się z drugiej żony Giedymina i był młodszy od Jawnuty. Jewna, rzekoma żona Giedymina jest postacią zmyśloną przez Narbutta, wydedukowaną z imienia „Jawnuta”.³¹

Uzyskaliśmy zatem wyjaśnienie kolejności następstwa tronu po Giedyminie. Otrzymali go najpierw dwaj jego najstarsi synowie, a pierwszeństwo młodszego Jawnuty w stosunku do najstarszego Hleba—Narymunta było konsekwencją przede wszystkim wcześniejszego prawosławnego chrztu Narymunta. Dodatkowym względem mógł być jego pobyt w Moskwie w charakterze zakładnika w momencie śmierci Giedymina. Giedymin, dysponując swym państwem, nie mógł jednak oddać pogańskiego Wilna prawosławnemu władcy, i wobec tego przekazał najstarszemu synowi Narymuntowi jedynie współrządy u boku Jawnuty, zapewne z tytułem wielkiego księcia, zwierzchnika szeregu książąt zależnych od Litwy.

Wątpliwość budzi data wypędzenia Jawnuty z Wilna i jednocześniej ucieczki Hleba—Narymunta z Litwy do Złotej Ordy, wyznaczanej na podstawie kronik litewskich na jesień 1344 r.³² Nowogrodzki I Latopis — źródło współczesne tym wydarzeniom, zamieściło relację o nich pod rokiem marcowym 1345/46.³³ Przyczyną mogła być jednak datacja końcowego wydarzenia — chrztu Jawnuty w Moskwie. Z przekazu nowogrodzkiego wynikałoby jednak, że pobyt Jawnuty w Smoleńsku był krótki i wobec tego wypędzenie go z Wilna od chrztu nie mógł oddzielać długi, roczny odstęp czasowy, lecz najwyżej kilkumiesięczny. Problem daty upadku rządów Jawnuty w Wilnie — jesień 1344 r. lub wczesna wiosna 1345 r. pozostaje nie rozstrzygnięty.

Ścisłe współdziałanie Olgierda i Kiejstuta już za życia ich ojca w czasie wspólnej wyprawy na pomoc Pskowowi³⁴, nie pozwala wątpić, że byli synami tej samej matki — braćmi rodzonymi, a nie przyrodnymi. Kiejstuta wymieniają wszystkie wykazy synów Giedymina, zarówno wcześniej

³⁰ Krzyżaniakowa, Ochmański: *op. cit.*, s. 31.

³¹ T. Narbutt wprowadził interpolację do tekstu kroniki rękopisu Bychowca, dorzucając zdanie o wystąpieniu Olgierda i Kiejstuta przeciwko Jawnucie, „bo kniahinia Jewna umerla”, PSRL XXXII, s. 138, a usuwając wyrazy zachowane w rękopisie jewirenowskim: „čtob brat ich na tom knjažstve sidel”.

³² H. Paszkiewicz: *Jagiellonowie a Moskwa*, t. I *Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku*, Warszawa 1933, s. 372 i przypis 5, z powołaniem na M. Strykowskiego, *Kronika Polska*, Warszawa 1846, t. I, s. 2.

³³ Nowg. I Let., wyd. Nasonow, s. 258.

³⁴ Pskowski II Latopis, wyd. Pskow. let. wyp. 2, s. 24.

powstałe w latopisach ruskich, jak i późniejsze, zamieszczone w kronikach litewskich stale po Jawnucie jako młodszym od niego.³⁵

Starszeństwo Jawnuty w stosunku do Kiejstuta stwierdza dokument zachowany w oryginale, potwierdzający, zawarty w czerwcu—wrześniu 1352 r. między Giedyminowiczami i Piastami mazowieckimi traktat pokojowy. Dokument ten wystawiła strona litewska, a mianowicie wymienieni w nim kolejno książęta: „Eounutii, Kistjutii, Ljubart’, Jur’ii Narimon’tovič, Jur’ii Kor’jatovič”.³⁶ Zwraca uwagę wymienienie starszego Jawnuty przed Kiejstutem mimo zajmowanej przez tego ostatniego pozycji współwładcy u boku „króla” Litwy Olgierda i posiadania tytułu wielkksiążęcego jako zwierzchnika książąt służebnych (zależnych). Wystawcy ci zobowiązali się dotrzymać traktatu również w imieniu innych książąt litewskich: „a za velikogo knjazja Ol’kerta, i za Kor’jata i za Patrikija i za ich syny my isljubuem’ tot mir’ derżati [...]”.³⁷ Jawnuta jako starszy wiekiem został wymieniony również przed Koriatem w 1358 r., w dokumencie Kiejstuta wystawionym w sprawie zjazdu polubownego z księciem mazowieckim w Grodnie.³⁸

Nieznany nam dotąd Patrycy został wymieniony w powyższym dokumencie traktatowym z września 1352 r. w jednym rzędzie z notorycznymi synami Giedymina jako im równy, tak jak i oni bez patronimikum, a zatem jako syn Giedymina. Synów Giedymina Koriata i Patrycego (Patrikija) wymienił dokument wraz z synami, a więc wnukami Giedymina. Patrycy był zatem synem Giedymina, a jako wymieniony po Koriacie, a także ze względu na swe prawosławne imię może być identyczny jedynie z Montiwidem (Moniwidem), najmłodszym według latopisów ruskich synem Giedymina.³⁹

Poza siedmioma synami Giedymina, wymienionymi w tzw. jego „Testamencie”, miał Giedymn zapewne przynajmniej jednego syna, który zginął w walkach za życia ojca. Kronikarz krzyżacki Wigand przekazał dokładną datę śmierci — 6 lipca 1336 r. — anonimowego króla Trok („rex de Tracken”), zabitego w utarczce z Krzyżakami strzałą w szyję.⁴⁰ Badacz polski Józef Puzyna wyraził w r. 1930 przypuszczenie, że był nim syn Gie-

³⁵ Zob. przypisy 9–11.

³⁶ Wyd. *Akty odnoszące się k’ istorii zapadnoj Rossii.* Sankt-Pietierburg 1846, nr 1, pod mylną datą 1340, Ukrain’s’ki gramoty, t. I (XIVa — pol. XV w.) wyd. V. Rosen, Kiew 1928, nr 3, s. 4–6, regest z poprawną datą wrzesień 1352, *Nowy Kodeks Dyplomatyczny Mazowsza*, część II. Dokumenty z lat 1245–1355, Wrocław 1989, nr 318, s. 333.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Dokument cytują A. Naruszewicz: *Historia Polski*, t. VI, s. 281–282, K. Stądnicki: *Olgierd i Kiejstut synowie Giedymina w. księcia Litwy*, Lwów 1870, (dodatek) *Synowie Kiejstuta*, s. 208.

³⁹ Zob. wyżej.

⁴⁰ Wigand, SRPr II, s. 493–494.

dymina noszący imię Witold, tzw. Witold II⁴¹, podczas gdy Witold Kiejstutowicz był trzecim księciem litewskim o tym imieniu. Ów Witold II został przez badaczy litewskich uznany za najstarszego syna Giedymina na podstawie zidentyfikowania go, za Józefem Puzyną, z anonimowym „królem Trok”, poległym w 1336 r.⁴² W rzeczywistości Witold II, znany jest nam wyłącznie poprzez patronimikum syna księcia Jerzego Witoldowicza, który jako wojewoda Olgierda wziął udział w jego wyprawie na pomoc Pskowowi w 1341 r.⁴³ Niepodobna jednak przypuścić, aby wnuk Giedymina po najstarszym synie mógł być jeszcze za życia swego panującego na Litwie dziada tylko wojewodą u przyrodniego stryja Olgierda. Zgadza się natomiast z poglądem, że poległy w r. 1336 „król Trok” był najstarszym synem Giedymina i jako taki otrzymał od niego Troki stanowiące zapewne swoistą sekundogeniturę na Litwie, oddawaną przyszłemu następcy tronu. Książę Jerzy Witoldowicz natomiast, jak wskazuje jego tytuł książęcy i dynastyczne imię ojca, należał zapewne do bocznej gałęzi dynastii panującej, potomków Trojdena lub jego braci, gdyż Giedymn był wnukiem Trojdena Skirmuntowicza (Skolomendowicza).⁴⁴

Powracamy obecnie do dziejów Patrycego-Montiwiada Giedyminowicza. Po raz pierwszy został on wymieniony już w r. 1336 przez Jana Długosza wśród synów Giedymina najeżdżających Mazowsze. Długosz wymienił kolejno następujących braci Giedyminowiczów: „*Olgerth, Kejstuth, Koributh, Patrikyg, Lubardus, Szuriwil, Buthaw, Lithwanorum duces, filii Gedimini*”.⁴⁵ „Koributh” to niewątpliwie zniekształcony Koriat, a Szuriwil i Butaw, wymienieni na końcu tego wykazu, byli synami Kiejstuta, a więc wnukami Giedymina. Natomiast Patrycy wymieniony został między notorycznymi synami Giedymina Koriatem („Koributh”) i Lubartem. Zwraca także naszą uwagę rozróżnienie w tym przekazie przez Długosza Patrycego Giedyminowicza od Patrycego Dawidowicza Rusina. Jest to zapewne kombinacja samego Długosza, przypominającego w ten sposób osobę słynnego obrońcy Grodna, księcia Dawida, postać odrębną od księcia Hleba-Narymunta.⁴⁶

⁴¹ J. Puzyna: *Kiedy urodził się Witold i co wiemy o rodzie jego matki*, „Miesięcznik Heraldyczny”, R. IX, 1930, s. 131 i przyp. 4 oraz id.: *Kim był i jak się naprawdę nazywał Pukuwer, ojciec Gedymina*, „Ateneum Wileńskie” X, 1935, s. 19–20 i 43, id.: *Sukcesorowie Trojdena*, *Ibid.*, XIII, 1, 1938, s. 7 i przyp. 21.

⁴² Por. ostatnio A. Nikžentaitis, *Gediminas*, Vilnius 1989, s. 92.

⁴³ Zob. przyp. 34.

⁴⁴ Zajmuję się tym w przygotowywanej do druku rozprawie o rodzie Skirmuntowiczów — Giedyminowiczów.

⁴⁵ J. Długosz: *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae, liber nonus*, Varsaviae 1979 (cytuje dalej Dług. *Annales lib. IX* s. 191).

⁴⁶ Ich odrębność wykazał H. Paszkiewicz: *Jagiellonowie...*, s. 361 i przyp. 2.

Wykaz książąt najeżdżających w r. 1336 Mazowsze jest zatem wiarygodny, chociaż sposób wpisania do autografu *Historii* Długosza zdaje się wskazywać na dwa odrębne źródła tego przekazu. Jednym z nich były prawdopodobnie zaginione *Roczniki mazowieckie*.

Po ośmiu latach, w r. 1348, „*Olgerdus cum fratribus Kejstutho, Patrykjg et aliis*” najechał według Długosza Prusy krzyżackie.⁴⁷ Przekaz odróżnia tych dwóch braci Olgierda od „innych (książąt)”. Również w r. 1353 Olgierd, Kiejstut i Patrycy najechali Prusy⁴⁸, aby pomścić klęskę pod Labiowem, a w r. 1354 do tej trójki najeżdżającej ponownie Prusy dołączył zagadkowy Skirgiello⁴⁹. W dwa lata później, w wigilię świętej Agnieszki, 21 stycznia 1356 r., donosi Wigand, że „*Kynstut, Algart et rex Paterky vulgariter de Karten intrant terram Allensteyn*” [Olsztyn — T.W.].⁵⁰ „Król” Patrycy wystąpił zatem tym razem jako książę grodzieński.

W 1358 r. wielki książę Kiejstut, przygotowując wspólnie z księciem mazowieckim Siemowitem III zjazd dla rokowań w sprawach pogranicznych w Grodnie, wyznaczył jako swych pełnomocników „*duces et bojaros nostros videlicet Patryki, Woyszwill et Aykszy, Olizar et Vaskonem Kerdejewiczi*”.⁵¹ Możemy obecnie, dzięki latopisom ruskim, zidentyfikować trzeciego z tych delegatów strony litewskiej z Ajkszą Koriatowiczem, noszącym to niezwykle rzadkie litewskie imię, eponymem Ej(k)szyszek.⁵² Wymieniony na czele wykazu Patrycy był jednak nie rzekomym najstarszym synem Kiejstuta, lecz jego najmłodszym bratem. Bardziej zrozumiałe byłoby wówczas zarówno wymienienie go jako mediatora na czele delegatów Litwy, jak i wyznaczenie na rokowania ośrodka jego dzielnicy, nie przynależącego do głównego zainteresowanego, wielkiego księcia Kiejstuta.

Przypuszczamy zatem, że Grodno uzyskał Patrycy–Montiuid Giedyminowicz po przyjęciu chrztu prawosławnego i imienia Patrycy w zamian za czysto litewski, pogański Kiernów, którego mieszkańcy nie chcieli mieć u siebie prawosławnego księcia. Kiejstuta wobec tego reprezentował jego syn Woyszwill, który, jako wymieniony przed księciem Ajkszą Koriatowiczem, należał także do Giedyminowiczów. Woyszwill jest identyczny z którymś z synów Kiejstuta noszącym prawosławne imię: Andrzejem Garbatym lub

⁴⁷ Dług. *Annales*, lib. IX, s. 251.

⁴⁸ Dług. *Annales*, lib. IX, s. 268.

⁴⁹ *Ibid.*, s. 269.

⁵⁰ Wigand, SRPr II, s. 522. Dług. *Annales*, lib. IX, s. 285.

⁵¹ Zob. przyp. 38.

⁵² Troic. let., s. 369 (na podstawie wypisów Karamzina).

Patrycym występującym w wykazie synów Kiejstuta w *Kronice litewskiej trzeciej redakcji* (Bychowca) i u Długosza.⁵³

Na rozkaz króla Kazimierza Wielkiego podjęto w 1360 r. budowę granicznego zamku mazowieckiego w Rajgrodzie. Wielki mistrz wysłał natychmiast marszałka Zakonu z dwoma komturami, by wstrzymać roboty fortyfikacyjne. Gdy w trakcie rokowań z Polakami Krzyżacy twierdzili, że przybyli walczyć z Litwinami, otrzymali od nich odpowiedź, „*Lithuani hic non fuerant sed Patirke*”, a gdy Krzyżacy nadal twierdzili, że był sam Kiejstut, Polacy odpowiedzieli: „*non Kynstutte sed Patirke et filius suus*”.⁵⁴ Na tej wątpliwej podstawie twierdził Voigt, a za nim Kazimierz Stadnicki, że Patrycy był synem Kiejstuta.⁵⁵ W 1360 r. Patrycy miał dorosłego syna o nieznanym imieniu, który był bez wątpienia wnukiem, a nie prawnukiem Giedymina.

Następny najazd trzech braci Olgierda, Kiejstuta i Patrycego odbył się w 1361 r., przy czym tenże sam Długosz określił Patrycego jako bliskiego położeniem Olgierdowi i Kiejstutowi, gdyż był „*alter [...] ducum Lithvanie [...]*”.⁵⁶ Dalsze najazdy miały miejsce w 1362⁵⁷ i w 1364 r.⁵⁸, a ostatni w 1365 r. Tym razem jako czwarty książę najezdnik został wymieniony Aleksander [Narymuntowicz lub Koriatowicz — T.W.].⁵⁹

W odwet za najazd z r. 1362 marszałek Zakonu Kuno de Hattenstein najechał i spustoszył ziemię grodzieńską. „*Rex dictus Patrike*” przyprowadził wówczas na rozmowy z marszałkiem „*mulieres cum pueris cerevisiam cum medone propinantes more Ruthenorum*”⁶⁰ Kiejstut uznał wówczas, że młodszy brat Patrycy zbyt zbliżył się z Zakonem i „*dedit ei aliam terram, quia amicus fuerat ordinis in terra Russie*”.⁶¹ Od 1366 r. „król” Patrycy po odejściu z Grodna, bez wątpienia w głąb ziem ruskich, nie występuje już w źródłach krzyżackich, ani tym bardziej ruskich lub polskich. Najprawdopodobnie wkrótce potem zmarł.

W wieku XVI wywodziło się od Montiwida Giedyminowicza kilka wybitnych rodzin litewskich. Bartosz Paprocki podał w swych *Herbach rycerstwa polskiego*, wydanych drukiem w Krakowie w r. 1584, że „Monwid syn Gedyminów” utracił na rzecz Olgierda Wilno, a dostał w zamian Kiernów i Słonim. Miał dwóch synów — Moniwida, wojewodę wileńskiego

⁵³ Kronika Bychowca, PRSL XXXII, s. 141.

⁵⁴ *Codex dipl. Prussicus*, ed. Voigt III, nr 87.

⁵⁵ Stadnicki: *Olgierd i Kiejstut*..., s. 209-210.

⁵⁶ Dług. *Annales*, lib. IX, s. 308, Wigand, SRPr, II s. 527.

⁵⁷ Dług. *Annales*, lib. IX, s. 311.

⁵⁸ *Ibid.*, s. 325.

⁵⁹ *Ibid.*, s. 350, Wigand, SRPr II, s. 548.

⁶⁰ Wigand, SRPr II, s. 545.

⁶¹ *Ibid.*, s. 545.

i Montiwida. Od pierwszego z nich wywiódł Paprocki Olechnowiczów, Dorohostajskich, Irzykowiczów i Zabrzezińskich, od drugiego Montiwida Wiażewiczów i Hlebowiczów.⁶² Moniwid i Montiwid (Montwid) to tylko dwie formy tego samego imienia występujące wcześniej w zapisach imienia Giedyminowicza. Natomiast rzeczywisty protoplasta rodu był synem bojara Kojlikina i został w Horodle w r. 1413 przyjęty do rodu Leliwów⁶³. Tenże Montiwid (Moniwid) ufundował w r. 1423 kaplicę Montwidowską w katedrze wileńskiej.⁶⁴

Przydomek Moniwid przybrały pod wpływem Paprockiego wszystkie wymienione wcześniej rodziny herbu Leliwa, choć część z nich pochodziła nie od Wojciecha-Mon(ti)wida Kojlikinowicza, lecz od jego brata Rymowida⁶⁵. Przyczyną było udostojnienie samego imienia Moniwid przez fakt występowania wśród imion Giedyminowiczów, co sugerowało dynastyczne pochodzenie litewskich Leliwitów. Autor najstarszej *Kroniki litewskiej*, piszący w kręgu Witolda, około r. 1398 nie považył się jeszcze na wywiedzenie wprost Wojciecha-Moniwida z rodu panującego, lecz zaznaczył jego powinowactwo z Witoldem Kiejstutowiczem.⁶⁶ Wyeksponował jednocześnie postać jego imiennika Montiwida Giedyminowicza, umieszczając tego najmłodszego syna Giedymina na czele ich wykazu jako pierworodnego Giedyminowicza.⁶⁷ Dalszy krok na tej drodze uczynił Maciej Strykowski, wyprowadzając w swym dziele *O początkach... narodu litewskiego...*, powstałym w r. 1579 Mont(i)wida od Grausy herbu Róża, wnuka Palemona.⁶⁸ Występowanie imienia Montiwid w rodzie litewskich Leliwitów objaśnia wyeksponowanie postaci Montiwida Giedyminowicza w kronikach litewskich, które wbrew latopisom ruskim czynią z niego pierworodnego syna Giedymina, a później każą mu nawet panować w Wilnie po ojcu Giedyminie zamiast Jawnuty.

⁶² B. Paprocki: *Herby rycerstwa polskiego*, Kraków 1584, s. 839–841.

⁶³ W. Semkowicz: *O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą polską w Horodle r. 1413*, „Miesięcznik Heraldyczny”, R. 6, 1913, s. 180–183.

⁶⁴ *Kodeks Katedry i Diecezji Wileńskiej*, t. I, wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz, Kraków 1948, nr 86, s. 744–745, por. registry, s. 510–511. A. Krupska: *Montwid, Polski słownik biograficzny*, t. XXI, zeszyt 91, Wrocław 1976, s. 658–660, pomija formę Mont(i)wid jako występującą jedynie w tradycji środowiska kapituły wileńskiej nazywającej fundację Wojciecha-Moniwida mianem „altarya Montwidowska”. Montwidem nazywa go także Maciej Strykowski, który także jego syna Iwaszkę mianuje Iwanem Montwidem, wojewodą trockim, Strykowski: *O początkach... narodu litewskiego*, Warszawa 1978, s. 177, 298, 434.

⁶⁵ Semkowicz: *O litewskich rodach...*, s. 180–183.

⁶⁶ PSRL XXXV, s. 69, 70, 85, 87, 89, 113, 147, 197.

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ Strykowski: *O początkach...*, s. 177.

Reasumując stwierdzamy, że Giedymin miał co najmniej dwie żony i ośmiu synów. Z pierwszej żony miał trzech: anonimowego „króla Trok”, zabitego strzałą w r. 1336, Narymunta urodzonego jeszcze w XIII w. i najmłodszego Jawnutę. Jawnuta jako starszy od Olgierda syn Giedymina występował w latopisarstwie twerskim. Najstarszym synem Giedymina z drugiej żony był Olgierd, drugim — jego rodzony brat Kiejstut. Z tej samej żony urodzili się najprawdopodobniej dalsi synowie Giedymina: Koriad, Lubart i Montiwid (Moniwid). Kronikarz litewski z kręgu Witolda, redagując około r. 1398 tzw. „Testament Giedymina”, przesunął Montiwida z ostatniej pozycji na pierwszą, czyniąc z niego pierworodnego syna wyłącznie dla wyeksponowania tego imienia występującego w rodzie litewskich Leliwitów i noszonego przez Wojciecha Moniwida, jednego z najbliższych współpracowników Witolda.

Po zgonie Giedymina tron wileński przypadł Jawnucie jako najstarszemu synowi pozostającemu w wierze pogańskiej, tym bardziej że najstarszy Giedyminowicz Hleb-Narymunt był nie tylko prawosławnym, lecz pozostawał po wykupieniu go z niewoli tatarskiej od r. 1338 do ok. 1342 jako zakładnik w Moskwie. Po wypędzeniu z Wilna Jawnuty, a współrządzącego z nim Narymunta zapewne z Trok, nowym władcą Litwy został Olgierd, a Kiejstut być może dopiero wówczas, w r. 1344 lub raczej w 1345 objął Troki jako współwładca Litwy u boku Olgierda. Oba byli następnymi w kolejności starszeństwa synami Giedymina.

Montiwida (Moniwida) najmłodszego Giedyminowicza identyfikujemy z księciem grodzieńskim Patrycyem Giedyminowiczem.

RÉSUMÉ

En s'appuyant sur les sources russes et lituaniennes, on essaie d'identifier les fils du grand-duc de la Litaunie, Giedymin et de résoudre une énigme de la succession du trône après sa mort.

Giedymin avait deux épouses et huit fils. Du premier couple il en avait trois: „le roi de Troki”, anonyme, tué en 1336, Narymunt, né encore au XIIIe s. et Jawnuta, dernier-né des enfants. Quant à sa deuxième épouse, elle a mis au monde cinq fils: Olgierd, aîné, puis Kiejstut et trois autres: Koriad, Lubart, Montiwid (Moniwid). Un chroniqueur lituanien de la cour de Witold, en rédigeant en 1398 le „Testament de Giedymin” fait de Montiwid le fils aîné.

Après la mort de Giedymin, c'était Jawnuta, païen, qui a monté sur le trône. Narymunt, le fils aîné et orthodoxe était otage à Moscou (1338-1342). Après avoir chassé Jawnuta de Wilno et Narymunt de Troki, Olgierd les a remplacés et a pris le titre de nouveau souverain de la Litaunie. Il partageait cette fonction avec Kiejstut.

Montiwid (Moniwid), le cadet des Giedyminowicz, était devenu prince de Grodno et avait pris le nom Patrycy Giedyminowicz.